

DOI 10.32405/2522-9931-2018-6(35)-78-91
УДК 159.9:37.01

Калязіна Тетяна Віталіївна,
магістр психології, практичний психолог
ліцею «Наукова зміна»,
м. Київ, Україна,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7805-9139>
ukrenergo@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВаних ПІДЛІТКІВ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті на основі проблеми віктимності в психології проаналізовано підходи до визначення віктимності як однієї з властивостей особистості: психодинамічний, в якому розрізняють концепцію потягів, концепцію періодизації особистісно-соціального розвитку, концепцію базових потреб; біхевіористський, в якому виокремлено теорію зумовлювання, теорію оперантного навчання та теорію соціального навчання; гуманістичний, в якому виокремлені теорія самоактуалізації особистості та когнітивна модель ірраціональних установок. Розглянуто особливості підліткового віку, зокрема, інтелектуально обдарованих підлітків, що сприяють віктимізації осіб цього вікового періоду: висока чутливість до зовнішніх подій та власних переживань, загострене відчуття справедливості, нетерпимість до поглядів і переконань, які не збігаються з їхніми, вразливість щодо критики, прагнення бути в центрі уваги, прагнення до спілкування з дорослими, нонконформізм, відсутність мотивації до навчання й інтересу до навчальної програми, яка не відповідає рівню їхніх здібностей. З урахуванням вікових та особистісних властивостей інтелектуально обдарованих підлітків розглянуто чинники віктимізації юних осіб, уточнено особливості прояву віктимності в групі досліджуваних і показано зв'язок індивідуально-психологічних факторів з різними видами проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків: рівень домагань, самооцінка, особливості самоставлення (рівень позитивного ставлення до власної особистості, очікування позитивного ставлення від оточуючих, інтерес до себе, здатність керувати подіями власного життя, самоприйняття, самоповага, самозвинувачення, саморозуміння), рівень навіюваності, рівні оптимізму й активності, імпульсивність, показники агресивності (конфліктність, підозрілість, запальність, образливість, схильність до наступу, впертість, безкомпромісність, мстивість, нетерпимість до думки інших осіб, позитивна та негативна агресивність), сором'язливість. Виокремлено індивідуально-психологічні особливості

інтелектуально обдарованих підлітків з високим рівнем реалізованої віктимності.

Ключові слова: віктимність; інтелектуально обдаровані підлітки; індивідуально-психологічні чинники віктимізації; реалізована віктимність.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Умови сучасного життя, що постійно ускладнюються, нестійкість та значна непередбачуваність соціальних процесів висувають все більш високі вимоги до здатності людини долати життєві труднощі. Вміння людини оволодівати складними життєвими ситуаціями є важливим показником рівня розвитку особистості. Розвинення широкого спектру ефективних способів та стратегій розв'язання складних ситуацій, формування навичок їх гнучкого використання відповідно вимогам та умовам ситуації підвищує позитивний потенціал особистості, розвиває її психологічну стійкість, особливо це стосується інтелектуально обдарованих підлітків.

Суспільні трансформації, політична та соціальна нестабільність, міжнаціональна та релігійна нетерпимість, обмеження ресурсів, екологічне неблагополуччя, перебудова традиційної сім'ї, великий потік суперечливої інформації переважно негативного характеру утворюють складність для адаптації та породжують соціальну напругу, результатом якої є прояви агресії. Перед дослідниками з питань попередження проявів агресії час від часу поставало питання про те, наскільки вагомою є роль жертви у скоєнні проти неї злочину, чи існують індивідуальні або поведінкові особливості особистості, які провокують насильницькі дії відносно неї, чи можливо такій особистості попередити прояви агресії, спрямовані на неї.

Характер віктимної поведінки й умови виникнення віктимності багато в чому визначаються віковими особливостями. Кожен віковий етап має специфічну ситуацію розвитку та висуває певні вимоги до особистості. Кризові, перехідні періоди пов'язані з незадоволенням своїм положенням, появою нових потреб, котрі не задовольняються наявними стосунками, навичками та вміннями [7].

Дослідження в галузі педагогіки та психології свідчать про важливість процесу соціалізації особливо в підлітковому віці та про труднощі цього процесу для інтелектуально обдарованих підлітків. Однією з причин ускладнень при соціалізації для інтелектуально обдарованих підлітків є прояви віктимності. У зв'язку з цим актуальним постає питання про вивчення психологічних чинників віктимізації особистості та особливості прояву віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що проблематика віктимності особистості була предметом вивчення багатьох дослідників. Зокрема,

як вітчизняні, так і зарубіжні психологи, кримінологи та віктимологи (О. Андроннікова, Ю. Антонян, А. Бахрах, Т. Вакуліч, Н. Воляннюк, Г. Гентіг, Г. Клейнфеллер, Б. Мендельсон, Х. Міядзава, Д. Рівман, Л. Франк, Б. Холист, Р. Шнайдер та ін.) мають результати теоретичних та емпіричних досліджень щодо соціально-психологічних особливостей віктимної особистості та чинників віктимізації. Різні аспекти обдарованості особистості та проблеми соціалізації обдарованих підлітків досліджували психологи: Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, М. Боришевський, Г. Костюк, О. Кульчицька, Н. Лейтес, Н. Лук'янчук, С. Максименко, В. Моляко, О. Музика, В. Татенко, Т. Титаренко, М. Холодна, В. Шадрікова, І. Якиманська, І. Якімова. Проблеми віктимізації підлітків та умови її попередження досліджували: О. Бантишева, О. Бондарчук, В. Папуша, О. Хархан, К. Хігуті.

Проблема чинників та проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків, а також психологічні умови їх попередження досліджені недостатньо.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою статті є теоретичне вивчення особливостей інтелектуально обдарованих підлітків, що спричинюють віктимізацію та експериментальне дослідження індивідуально-психологічних особливостей інтелектуально обдарованих підлітків, схильних до проявів віктимності.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз і розкрити особливості основних концепцій віктимності особистості.

2. Визначити особливості інтелектуально обдарованих підлітків, що є факторами їхньої віктимізації.

3. З'ясувати вплив індивідуально-психологічних особливостей інтелектуально обдарованих підлітків на схильність до проявів віктимності.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основу дослідження покладено: загальні підходи до вивчення особливостей та чинників віктимності особистості, що подано в працях О. Андроннікової, Ю. Антоняна, А. Бахрах, О. Бондарчук, Т. Вакуліч, В. Васильєва, Н. Воляннюк, В. Лефтерова, І. Малкіної-Пих та ін.; концептуальні положення щодо проблем інтелектуально обдарованих підлітків, що представлено в роботах Г. Костюка, С. Максименка, В. Моляко, О. Музики, Н. Лейтеса, М. Холодної, І. Якімової; особливості прояву віктимності в підлітковому віці: О. Бантишева, О. Бондарчук, Ю. Нікітіна, В. Папуша, О. Хархан та ін.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для виконання поставлених завдань і досягнення мети роботи використано такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз літератури з метою систематизації, порівняння й узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень проблеми віктимізації інтелектуально обдарованих підлітків;
- емпіричне дослідження особливостей прояву віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків та індивідуально-психологічних чинників їхньої віктимізації.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна особистість перебуває та діє в умовах певної соціальної системи, виконуючи різноманітні соціальні ролі, що являють собою динамічний прояв її соціальних статусів. Перебудова сучасного суспільства, велика кількість реформ, що не завжди задовольняє потреби пересічних громадян в різних суспільних галузях, утворюють складність для адаптації особистості та породжують соціальну напругу, яка повсякчас набирає форми агресивних дій на всіх рівнях суспільства. Перед дослідниками з питань попередження проявів агресії час від часу поставало питання про те, наскільки вагомою є роль жертви у скоєнні проти неї злочину, чи існують індивідуальні або поведінкові особливості особистості, які провокують насильницькі дії щодо неї, чи можливо такий особистості попередити прояви агресії, спрямовані на неї.

Вирішення вказаних питань належить віктимології, основними поняттями якої є віктимність та віктимізація особистості. Існує чимало суперечностей стосовно визначення понять, встановлення змісту певного щодо видів і причин формування та проявів віктимності. Єдність позицій дослідників полягає в тому, що віктимність розглядається ними як сукупність властивостей особистості, які зумовлюють можливість ставати жертвою соціально небезпечних явищ [7].

Враховуючи дослідження психологів, віктимологів та юристів, віктимність визначається як системна динамічна властивість особистості, що проявляється у формі соціального, біологічного, психологічного і морального деформаційного відхилення, закріпленого у звичних формах поведінки, які не відповідають нормам безпеки й обумовлюють потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою, тобто неспроможність уникнути небезпеки там, де об'єктивно це було можливо [2], [3], [4], [5]. Тобто, віктимність особистості як властивість проявляється в поведінці та детермінує її.

Для віктимної особистості характерними є такі особливості: емоційна нестійкість, високий рівень тривожності, соромливість, високий рівень довірливості, низький рівень критичності, підпорядкування впливу інших та навіюваності, підвищена моральна відповідальність, надмірна старанність, готовність до самопожертвування. Віктимність є складною властивістю особистості, що поєднує вищевказані якості, і прояв цих якостей у поведінці

провокує інших на агресію проти носія вказаних якостей [6]. Таким чином, віктимна поведінка – це активність, спрямована на провокацію агресора.

В концепціях, що пояснюють природу та причини виникнення віктимності особистості, існує низка певних підходів. Вони відображають погляди й емпіричний досвід конкретних дослідників і загальних теорій та дають змогу виокремити основні фактори виникнення віктимності: біологічно-конституційні; психологічні; дефекти соціального характеру.

У дослідженнях з проблематики віктимізації особистості відмічається зв'язок між віктимною поведінкою та такими біологічно-конституційними властивостями індивіда, як екстраверсія, нейротизм, психотизм [7].

У психодинамічній моделі пояснення етиології віктимності існує кілька теорій, одну з яких можна позначити як теорію потягів, згідно з якою поведінку людини спрямовують два найпотужніших потяги: сексуальний (лібідо) та потяг до смерті (танатос). Внаслідок антагоністичної природи цих потягів вони являють собою джерело безперервного внутрішньопсихічного конфлікту, котрий можливо розв'язати, якщо відвести деструктивну енергію від самої людини та спрямувати її на інших. Проте певні психологічні особливості особистості, такі як завищений рівень відповідальності, моральності, перфекціонізм, висока залежність від думки оточуючих спрямовують вказану деструктивну енергію проти самої особистості, завдаючи їй шкоди та перетворюючи на жертву власного внутрішнього конфлікту [4], [7]. Таким чином, внутрішньопсихічна стабільність людини підтримується в такий деструктивний для неї самої спосіб.

Провідною концепцією, що пояснює феномен формування психології жертви є теорія періодизації розвитку особистості: особливості раннього дитинства, специфіка перебігу психосексуальних етапів розвитку, фіксація на певному етапі розвитку обумовлюють особливості характеру людини. За наявності несприятливих чинників перебігу вказаних вікових періодів відбувається фіксація, так зване «застрягання», на певному з них, що призводить до формування в людини рис, які відповідають цьому періоду.

Таким чином, в психоаналітичній теорії сформульовано основні положення: наявні психологічні проблеми є відображенням їх передумов у молодшому дитинстві; взаємодії в ранні роки життя створюють шаблон для подальшого сприймання життєвого досвіду, і особистість безсвідомо зіставляє його з важливими в дитинстві категоріями; ідентифікація рівня розуміння особистості – одне з провідних питань розуміння характеру особистості [7].

Відомий психотерапевт К.Хорні відзначає важливу роль дитячих переживань для формування особистості, зокрема, ворожість у дитини виникає, коли вона визнає та сприймає оточуючих як ворожо налаштованих та свідомо чи безсвідомо зважається на боротьбу, щоб захистити себе і помститися. Для дитини головними є дві потреби: у задоволенні біологічних

потреб та у безпеці (бути захищеною від ворожого світу). Задоволення потреби в безпеці дитини залежить від батьків, і якщо вони не реалізують її, ймовірним є патологічний розвиток особистості. Потреба в безпеці може фруструватись такими моментами: нестійка поведінка батьків, суперечливі вимоги до дитини, насмішки, надання явної переваги її братам чи сестрам. Результатом такого поводження з боку батьків є розвиток в дитини установки базальної ворожості. Дитина залежить від батьків і водночас відчуває стосовно них почуття образи; виникає внутрішній конфлікт, від якого психіка дитини намагається захиститися за допомогою витіснення почуттів ворожості й образи, що виявляються у взаєминах дитини з іншими людьми як тепер, так і в майбутньому, тобто розвивається базальна тривога. Базальна тривога – одна з основних концепцій К. Хорні – інтенсивне й універсальне відчуття відсутності безпеки, а за вказаними вище психологічними особливостями жертви – це провідна передумова віктимізації особистості [7].

З погляду прихильників біхевіористського напрямку в психології все, що присутнє в поведінці людини, а також її цінності, установки, емоційні реакції, визначається впливом зовнішнього середовища в минулому або в теперішньому. Велику увагу у своїх дослідженнях вони приділяли процесу навчання, базисною формою якого є зумовлювання. Це доводять американські психологи Дж. Уотсон та Р. Рейнор, які у своїх експериментах виявили явище генералізації подразника – розповсюдження реакції з одного специфічного подразника на інші, такі, що схожі на нього. На відміну від Дж. Уотсон, який, пояснюючи поведінку людини, зосереджував увагу на фізіології та рефлекторних діях, інший американський психолог, прихильник теорії оперантного навчання Б. Скіннер, провідними вважає ефекти, створені навколишнім середовищем. Вчений стверджував, що поведінка людини зумовлюється можливостями підкріплення з навколишнього середовища, що вона детермінована, передбачена і контролюється оточенням. Б. Скіннер розрізнявав респондентну поведінку – реакцію на знайомий стимул – і оперантну, яка визначається і контролюється очікуваним результатом. Ключовим поняттям концепції Б. Скіннера є підкріплення – отримання особистістю зовнішньої реакції на свою поведінку (позитивне підкріплення – реакції винагороди, негативне – реакції покарання) [7], [10].

Представник теорії соціального навчання А. Бандура всі види реагування особистості, зокрема і віктимне реагування, визначав, як засвоєну поведінку в процесі соціалізації. На його думку, люди засвоюють ті або інші навички поведінки, не лише впевнившись на власному досвіді в тому, що вони можуть привести до бажаних результатів, а й спостерігаючи за іншими.

Психологи гуманістичного напрямку відкидають детермінізм поглядів, інстинктів або програмування поведінки середовищем. Згідно з їхніми поглядами, людина сама вибирає, як їй організувати власне життя. Людина,

на їхню думку, позитивна за своєю природою та здатна до самоудосконалення, тобто сама сутність людини постійно рухає її у напрямі особистісного зростання, творчості та самодостатності, якщо тільки сильні негативні обставини середовища не перешкоджатимуть цьому.

Одним із провідних психологів гуманістичного напрямку, американським дослідником А. Маслоу запропоновано теорію потреби особистості у самоактуалізації – повному розкритті та розвитку свого потенціалу. Однією з фундаментальних тез, які складають основу гуманістичної концепції А. Маслоу, є поняття про те, що особистість слід вивчати як єдине, організоване ціле, а не як набір диференційних частин, і те, що відбувається в якійсь частині, впливає на весь організм. Виходячи з цього, будь-яке переживання, зокрема травматичного характеру, впливає на особистість в цілому. Залежно від сили або тривалості життєвої ситуації, що травмує, відбуваються або незначні, або більш серйозні зміни особистості в цілому, з'являються, зокрема, ті чи інші прояви віктимності, змінюються звичні для особистості реакції і способи реагування [7].

Провідними факторами віктимізації обдарованих підлітків є такі психологічні особливості:

- неприязнь до школи внаслідок відсутності інтересу до навчальної програми, що не відповідає їхнім здібностям, нонконформізм;
- перевага у спілкуванні з дорослими, нетерпимість до менш обдарованих однолітків, що призводить до соціальної ізоляції;
- перфекціонізм, прагнення бути найкращим у всьому, завищена критичність до себе та своїх досягнень, завищене цілепокладання;
- самооцінка обдарованих дітей нижче, ніж у третини їхніх ординарних однолітків, а соціальна впевненість нижче, ніж у чверті; у зв'язку з цим обдаровані діти більш чутливі й уразливі в соціальному середовищі;
- надчутливість до сенсорних стимулів, що призводить до сприймання їх, як гіперактивних;
- потреба в підвищеній увазі вчителів, що провокує шкільні конфлікти;
- особливості інтелектуально обдарованих учнів викликають роздратування вчителів: широка обізнаність таких учнів з теми уроку, втручання в перебіг навчального процесу, велика кількість запитань;
- більше зосереджені на власних інтересах, захопленнях, такі діти не цікавляться інтересами однолітків, часто перебивають їх, виправляють, що викликає незадоволення та провокує конфліктні ситуації [8], [9], [10], [11] та ін.

Емпіричне дослідження особливостей схильності інтелектуально обдарованих підлітків до віктимної поведінки передбачало перевірку часткових гіпотез про: 1) наявність високого рівня схильності до віктимної поведінки у значної кількості осіб підліткового віку; 2) особливостей вираженості схильності інтелектуально обдарованих підлітків до віктимної поведінки залежно від

індивідуально-психологічних (самооцінка, рівень домагань, рівень навіюваності, рівень агресивності, імпульсивність, сором'язливість, нервово-психічна стійкість, самоствалення особистості) та соціально-психологічних (особливості стосунків між підлітками та батьками, соціально-психологічна адаптованість) факторів.

Схильність осіб підліткового віку до віктимної поведінки вивчалася за методикою О.Андроннікової [1], за аналізом результатів якої враховано насамперед показники, нижчі і вищі, ніж норма за шкалою реалізованої віктимності, що, відповідно до інтерпретації результатів автором методики, свідчили про наявність певних проявів віктимної поведінки. Результати дослідження схильності інтелектуально обдарованих підлітків до віктимної поведінки та виявлений рівень реалізованої віктимності в цих особах представлено в таблиці.

Таблиця

Розподіл інтелектуально обдарованих підлітків за рівнями схильності до віктимної поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %					
	нижче за норму		норма		вище за норму	
	В цілому	Обдаровані	В цілому	Обдаровані	В цілому	Обдаровані
Агресивна	5,3	12,6	68,3	60,5	26,4	26,9
Саморуйнівна	12,5	8,4	45,5	35,9	41,9	55,7
Гіперсоціальна	26,4	26,9	59,1	54,5	14,5	18,6
Безпорадна	41,9	46,1	55,4	49,1	2,6	4,8
Некритична	23,4	13,8	62,4	61,7	14,2	24,6
Реалізована	41,3	37,7	48,8	43,7	9,9	18,6

З таблиці видно, що найбільшій кількості інтелектуально обдарованих підлітків (55,7%) властивий вище за норму рівень гіперсоціальної віктимної поведінки, що на 15% більше, ніж серед усіх досліджуваних (41,9%); 26,9% інтелектуально обдарованих підлітків мають вище за норму рівень агресивної віктимної поведінки, майже така ж частка за цією шкалою й серед усіх досліджуваних (26,4%). У 18,6% інтелектуально обдарованих підлітків виявлено вище за норму рівень гіперсоціальної віктимної поведінки, що не суттєво відрізняється від відповідних показників серед усіх досліджуваних – 14,5%. На відміну від цього частка інтелектуально обдарованих підлітків з вищим за норму рівнем некритичної віктимної поведінки (24,6%) майже у два рази перевищує відповідний показник серед усіх досліджуваних (14,2%). Також частка інтелектуально обдарованих підлітків з вищим за норму рівнем реалізованої віктимності (18,6%) у два рази перевищує такий показник серед усіх досліджуваних підлітків (9,9%).

Отримані в процесі емпіричного дослідження дані, наведені в табл.1, пояснюються особливостями інтелектуально обдарованих підлітків: вони швидко поглинають всі події середовища та є вкрай чутливими до того, що відбувається навколо них та стосовно них; будь-які напруження у стосунках із ровесниками, недостатність уваги з боку вчителів чи батьків сприймаються як звинувачення або відторгнення, що призводить до переживання почуття провини; вони гостро реагують на тих, хто не поділяє або не розуміє їхніх прагнень та досягнень, на тих, чий темп роботи значно відрізняється від їхнього. Це призводить до невпевненості у собі, замкненості, зневіри у власні досягнення, підвищення рівня агресивності, тривожності, неадекватної самооцінки, відсторонення від оточуючих, що є факторами віктимізації особистості.

З рис. 1 видно, що рівень реалізованої віктимності в підлітковому віці зростає за підвищення рівня інтелектуальної обдарованості, при цьому у дівчат він знаходиться в межах норми (4–6 стенов), а у хлопців з рівнем інтелектуальної обдарованості вище за середній та високим реалізована віктимність має рівень вище за норму (більше за 6 стенов) ($p < 0,01$).

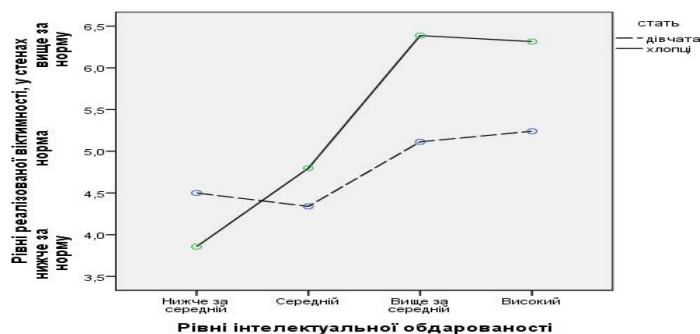

Рис. 1. Гендерні особливості реалізованої віктимності в осіб підліткового віку залежно від рівня інтелектуальної обдарованості

Для інтелектуально обдарованих підлітків з урахуванням їхніх соціальних та психологічних особливостей характерними є нетерплячість, спонтанна й імпульсивна поведінка (що більш властиво представникам чоловічої статі), наслідком чого є потрапляння їх в небезпечні ситуації. Тому в інтелектуально обдарованих підлітків в цілому вище показники реалізованої віктимності. За результатами емпіричного дослідження виявлено ($p < 0,05$), що на підвищення рівня реалізованої віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків впливають такі індивідуально-психологічні фактори: занижена самооцінка, низькі показники позитивного ставлення до себе й очікування позитивного ставлення від інших, самокерівництва, самоприйняття, самоповаги; високі показники самозвинувачення, проявів агресії (мстивість, впертість, непоступливість, конфліктність, позитивна та негативна агресивність),

імпульсивності, навіюваності; низькі показники сором'язливості та нервово-психічної стійкості.

Впливаючи у навчально-виховній діяльності на вказані психологічні чинники віктимізації інтелектуально обдарованих підлітків, можливо попередити прояви їхньої віктимної поведінки.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За результатами теоретичного аналізу літератури й експериментальних досліджень запропоновано розглядати віктимність особистості як системну динамічну властивість, що проявляється у формі соціального, біологічного, психологічного і морального деформаційного відхилення, закріпленого у звичних формах поведінки, які не відповідають нормам безпеки й обумовлюють потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою, тобто неспроможність уникнути небезпеки там, де об'єктивно це було можливо, і проявляється в поведінці та детермінує її.

Для віктимної особистості інтелектуально обдарованих підлітків характерними є такі особливості: занижена самооцінка, низькі показники позитивного ставлення до себе й очікування позитивного ставлення від інших; самокерівництва, самоприйняття, самоповаги; високі показники самозвинувачення, проявів агресії (мстивість, впертість, непоступливість, конфліктність, позитивна та негативна агресивність), імпульсивності, навіюваності, низькі показники сором'язливості та нервово-психічної стійкості. Віктимність є складною властивістю особистості, що поєднує вищевказані якості, і прояв цих якостей у поведінці провокує інших на агресію проти носія вказаних якостей. Таким чином, віктимна поведінка – це активність, спрямована на провокацію агресора.

Обґрунтовано умови формування навчально-виховної діяльності щодо попередження проявів віктимної поведінки з урахуванням специфіки інтелектуально обдарованих підлітків: неприязнь до школи внаслідок відсутності інтересу до навчальної програми, що не відповідає їхнім здібностям, нонконформізм; перевага у спілкуванні з дорослими, нетерпимість до менш обдарованих однолітків, що призводить до соціальної ізоляції; перфекціонізм, прагнення бути найкращим у всьому, завищена критичність до себе та своїх досягнень, нереалістично завищене цілепокладання; занижена самооцінка; надчуттєвість до сенсорних стимулів, що призводить до сприймання їх як гіперактивних; потреба в підвищеній увазі вчителів, що провокує шкільні конфлікти; широка обізнаність таких учнів з теми уроку, втручання в перебіг навчального процесу, велика кількість запитань; зосередженість на власних інтересах, захопленнях, відсутність зацікавленості в інтересах однолітків.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробленні й апробації корекційно-розвивальної програми попередження проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків; дослідження особистісної готовності практичних психологів системи освіти до відповідного психологічного супроводу цього процесу.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] О. О. Андронникова, «Психологические факторы возникновения виктимного поведения у подростков», автореф. дис. канд. наук: 19.00.01 «Общая психология, история психологии». Москва, Россия, 2005, 213 с.
- [2] О. О. Бантишева, «Теоретичний аналіз підходів до дослідження формування схильності до феномену віктимної поведінки особистості», на II *Международ. наук.-практ. конф. Актуальні проблеми вищої професійної освіти*. Київ, Україна, 2013, 213 с., с. 18–19.
- [3] О. І. Бондарчук, та Т. М. Вакуліч, *Психологія девіантної поведінки*. Київ, Україна: Науковий світ, 2010, 300 с.
- [4] Т. М. Вакуліч, «Вивчення віктимності особистості неповнолітніх у психологічній літературі», *Проблеми загальної та педагогічної психології*, № 9, с. 46–53, 2015.
- [5] Т. М. Вакуліч, «Сутнісна характеристика особистісної віктимності як психологічного феномену», *Актуальні проблеми психології*, № 24, с. 25–31, 2015.
- [6] Н. Ю. Волянчук, та Г. В. Ложкін, *Віктимологія та агресологія*. Рівне, Україна: Принт Хауз, 2010, 256 с.
- [7] И. Г. Малкина-Пых, *Виктимология и психология поведения жертвы*. Москва, Россия: Эксмо, 2010, 864 с.
- [8] Ю. В. Нікітіна, та М. П. Семкова, «Особенности виктимной поведінки підлітків», *Вісник Удмурського університету*, № 3, с. 62–66, 2003.
- [9] В. В. Папуша, «Віктимні аспекти проблемної поведінки підлітків», *Психологічні науки*, № 2, с. 119–121, 2010.
- [10] Т. А. Попова, І. В. Улянова, та І. Г. Євсєєва, «Соціально-педагогічний супровід підлітків з ризикованою поведінкою в умовах виховної системи школи», *Сучасні проблеми науки і освіти*, № 5, с. 29–35, 2016.
- [11] Л. В. Рень, «Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі», *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту: педагогічні науки*, № 133, с. 177–180, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_44.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTELLECTUALLY GIFTED ADOLESCENTS PROPENSITY TO VICTIMIZATION BEHAVIOR

Tatyana Kalyazina,

master of science in psychology,
practical psychologist Lyceum «Science shift»,
m. Kiev, Ukraine,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7805-9139>
ukrenergo@gmail.com

Annotation. The article analyzes the approaches to the definition of victimization as one of the properties of personality: psychodynamic, which distinguishes the concept of attraction, the concept of periodization of personal and social development, the concept of basic needs; behavioral, which viokrmleno theory of conditioning, the theory of operant learning and the theory of social learning; humanistic, which highlighted the theory of self-actualization of personality and cognitive model of irrational attitudes. The features of adolescence, in particular, intellectually gifted adolescents who contribute to the victimization of persons of this age period: high sensitivity to external events and their own experiences, a heightened sense of justice, intolerance to views and beliefs that do not coincide with them, vulnerability to criticism, the desire to be in the center of attention, the advantage in communicating with adults, nonconformism, lack of motivation to study and interest in the curriculum that does not correspond to the level of their abilities. Taking into account the age and personal properties of intellectually gifted adolescents, the factors of victimization of these persons are considered, the peculiarities of victimization in this group of subjects are clarified and the connection of individual psychological factors with various types of manifestations of victimization in intellectually gifted adolescents is shown: the level of claims, self-esteem, features of self-determination (the level of positive attitude to the self, expectations of a positive attitude from others, interest in oneself, the ability to manage the events of one's own life, self-esteem, self-incrimination, samorozuminnya), the level of suggestibility, the level of optimism and activity, impulsiveness, indicators of aggression (conflict, suspicion, temper, resentment, tendency to attack, stubbornness, uncompromising, vindictiveness, intolerance to the opinion of others, positive and negative aggressiveness), shyness. Individual psychological features of intellectually gifted adolescents with a high level of realized victimization are identified.

Key words: victimization; intellectually gifted adolescents; individual psychological factors of victimization.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СКЛОННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО ОДАренных ПОДРОСТКОВ К ВИКТИМНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Калязина Татьяна Витальевна,
магистр психологии, практический психолог
лица «Научная смена»,
г. Киев, Украина
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7805-9139>
ukrenergo@gmail.com

Аннотация. В статье на основе проблемы виктимности в психологии проанализированы подходы к определению виктимности как одного из свойств личности: психодинамическое, в котором различают концепцию влечений, концепцию периодизации личностно-социального развития, концепцию базовых нужд; бихевиористский, в котором виокрмлено теорию обуславливания, теорию оперантного научения и теории социального научения; гуманистический, в котором выделены теория самоактуализации личности и когнитивная модель иррациональных установок. Рассмотрены особенности подросткового возраста, в частности, интеллектуально одаренных подростков, способствующие виктимизации лиц данного возрастного периода: высокая чувствительность к внешним событиям и собственным переживаниям, обостренное чувство справедливости, нетерпимость к взглядам и убеждениям, которые не совпадают с их, ранимость в отношении критики, стремление быть в центре внимания, преимущество в общении с взрослыми, нонконформизм, отсутствие мотивации к учебе и интереса к учебной программе, которая не соответствует уровню их способностей. С учетом возрастных и личностных свойств интеллектуально одаренных подростков рассмотрены факторы виктимизации данных лиц, уточнены особенности проявления виктимности в данной группе испытуемых и показана связь индивидуально-психологических факторов с различными видами проявлений виктимности у интеллектуально одаренных подростков: уровень притязаний, самооценка, особенности самоставления (уровень позитивного отношения к собственной личности, ожидания положительного отношения от окружающих, интерес к себе, способность управлять событиями собственной жизни, самопринятия, самоуважение, самообвинение, самопонимание), уровень внушаемости, уровня оптимизма и активности, импульсивность, показатели агрессивности (конфликтность, подозрительность, вспыльчивость, обидчивость, склонность к наступлению, упрямство, бескомпромиссность, мстительность, нетерпимость к мнению других лиц, позитивная и негативная агрессивность), застенчивость. Выделены

индивидуально-психологические особенности интеллектуально одаренных подростков с высоким уровнем реализованной виктимности.

Ключевые слова: виктимность; интеллектуально одаренные подростки; индивидуально-психологические факторы виктимизации; реализованная виктимность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. O. Andronnikova, «Psihologicheskie faktory vznikoveniya viktimnogo povedeniya u podrostkov», avtoref. dis. kand. nauk: 19.00.01 «Obshchaya psihologiya, istoriya psihologii». Moskva, Rossiya, 2005, 213 s.
- [2] O. O. Bantysheva, «Teoretychnyi analiz pidkhodiv do doslidzhennia formuvannia skhylnosti do fenomenu viktyimnoi povedinky osobystosti», na II Mezhdunar. nauk.-prakt. konf. Aktualni problemy vyshchoi profesiinoi osvity. Kyiv, Ukraina, 2013, 213 s., s. 18–19.
- [3] O. I. Bondarchuk, ta T. M. Vakulich, Psykholohiia deviantnoi povedinky. Kyiv, Ukraina: Naukovyi svit, 2010, 300 s.
- [4] T. M. Vakulich, «Vyvchennia viktyimnosti osobystosti nepovnolitnikh u psykholohichnii literaturi», Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii, № 9, s. 46–53, 2015.
- [5] T. M. Vakulich, «Sutnisna kharakterystyka osobystisnoi viktyimnosti yak psykholohichnoho fenomenu», Aktualni problemy psykholohii, № 24, s. 25–31, 2015.
- [6] N. Yu. Volianiuk, ta H. V. Lozhkin, Viktyimolohiia ta ahresolohiia. Rivne, Ukraina: Prynt Khauz, 2010, 256 s.
- [7] I. G. Malkina-Pyh, Viktimologiya i psihologiya povedeniya zhertvy. Moskva, Rossiya: EHksmo, 2010, 864 s.
- [8] Yu. V. Nikitina, ta M. P. Semkova, «Osoblyvosti viktyimnoi povedinky pidlitkiv», Visnyk Udmurskoho universytetu, № 3, s. 62–66, 2003.
- [9] V. V. Papusha, «Viktyimni aspekty problemnoi povedinky pidlitkiv», Psykholohichni nauky, № 2, s. 119–121, 2010.
- [10] T. A. Popova, I. V. Ulianova, ta I. H. Yevseieva, «Sotsialno-pedahohichnyi suprovid pidlitkiv z ryzykovanoiou povedinkoiu v umovakh vykhovnoi systemy shkoly», Suchasni problemy nauky i osvity, № 5, s. 29–35, 2016.
- [11] L. V. Ren, «Pidlitkova viktyimnist u sotsialno-pedahohichnomu vymiri», Visnyk Chernihivskoho nats. ped. un-tu: pedahohichni nauky, № 133, s. 177–180, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_44.